

УДК 94(477):329(093)

Анатолій Марценюк

НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО РУХУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (20–30-І РР. ХХ СТ.)

У статті аналізуються стан і перспективи вітчизняної історіографії українського громадського руху Галичини у міжвоєнні роки ХХ ст. та роль громадських організацій у суспільно-політичному житті, подаються різні підходи визначення національної ідеї, використовується цінний фактологічний матеріал.

Ключові слова: громадський рух, Галичина, вітчизняна історіографія, діаспорна історіографія, сучасна національна історіографія, радянські дослідники, молодіжний рух, жіночий рух, студентський рух.

На шляху розбудови демократичної, правової держави, розвитку громадянського суспільства зростає інтерес до вивчення діяльності українських громадських організацій у 20–30-і рр. ХХ ст., які, зберігаючи внутрішню самостійність, в цей період відігравали значну роль у самоідентифікації українського народу, формуванні світогляду ряду поколінь, визначенні національної ідеї, готували основу для національно-патріотичної боротьби. Громадські організації у досліджуваній період яскраво проілюстрували необхідність гуманістичних моделей суспільного устрою та інтерес до концепції “громадянського суспільства”. Саме тому є актуальним дослідження національної історіографії громадського руху у 20–30-і рр., оскільки аналіз громадянського самоврядування минулого є позитивним досвідом побудови та зміцнення демократичної держави сьогодні.

Метою запропонованої публікації є дослідження національної історіографії українського громадського руху Східної Галичини у 20–30-і рр. ХХ ст. У зв’язку з цим потрібно розв’язати ряд завдань: проаналізувати тематику історіографічних праць, присвячених історії громадського руху Східної Галичини у 20–30-і рр. ХХ ст.; з’ясувати стан розробки теми; визначити підходи вітчизняних авторів до вивчення цієї проблеми.

Однією із складових громадського руху Східної Галичини у міжвоєнне двадцятиліття був молодіжний рух, початком вивчення якого варто вважати другу половину 20-х років ХХ ст. Найперші відомості подаються у друкованих матеріалах, виданих у Радянській Україні. Так, у 1925 році інформація про ліворадикальний молодіжний рух у Східній Галичині з’явилась у статті І. Кулик “Східна Галичина (Сторінки історії юнацького руху)”. У 1927 році ряд схожих матеріалів виходить під редакцією М. Трублаїні у книзі “Молодь за кордоном” та у праці Я. Лясоцького “Комсомол Польщі у боротьбі” [23].

Історію українських молодіжних товариств Галичини у стислій фрагментарній формі подає І. Андрухів. Автор вважає, що головною метою українських молодіжних товариств було прагнення виховати свідомих і здорових молодих патріотів [1].

В. Федорчак у праці “Лугова організація в роках 1925–1935. Історичний нарис” охарактеризував становлення організації “Луг”, напрямки її роботи.

З історико-мемуарної літератури про “Пласт” виокремимо книгу Ю. Старосольського “Велика гра”, де міститься систематизований виклад ідей головних провідників світового та українського скаутського руху. На таких позиціях виступає С. Левицький, який, будучи протягом багатьох років керівником Пласту в Східній Галичині, у праці “Український Пластовий Уклад в роках 1911–1940 у спогадах. Причинки до історії Пласту” у спогадах подає молодіжне товариство як молодіжний рух з власною ідеологією і самостійною організацією [21].

Володимир Окаринський у монографії “Український скаутський рух у 1911–1944 рр.” зауважує, що молодіжний рух як організована сила вперше вийшов на історичну арену в ХХ ст. Автор наголошує на українському скаутизмі як виховній системі і широкому світовому русі, який є добровільним, неполітичним освітнім рухом молоді, відкритим для всіх, незалежно від походження, раси, віросповідання і переконань, зі своєю метою, принципами і методами [16].

Петро Мірчук у праці “Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920–1939” [15] розкриває причини формування націоналістичних осередків на західноукраїнських землях у 20-і роки ХХ століття, підкреслює їх виключно молодіжний характер, характеризує історичний шлях найсильнішої молодіжної праворадикальної організації того часу союзу української націоналістичної молоді, правильно відзначає, що після створення у 1929 році ОУН, ядром її на Західній Україні була націоналістично налаштована молодь, що фактично і здійснювала всю повсякденну роботу і, в першу чергу, піддавалася переслідуванням і репресіям з боку польського офіційного уряду. Проте й сам П. Мірчук розуміє і підкреслює, що написати без архівних матеріалів, при збереженні підпільного характеру ОУН у минулому і на момент написання праці максимально повну і об’єктивну історію націоналістичного руху дуже складно.

Іншою складовою громадського руху у досліджуваний період є українські жіночі організації. Фаховим дослідженням ряду аспектів емансипаційного руху українських жінок були роботи М. Возняка [17], де проаналізовано історичний та культурний контексти жіночого руху. 1937 р., в часописі “Новий час”, з’явилася його робота “Шляхом до “Першого вінка” [6]. Того ж року вона вийшла окремою книжечкою під назвою “Як дійшло до першого жіночого альманаха”. Зібраний і проаналізований матеріал багато в чому виходив далеко за рамки теми, поданої у заголовку. У праці відтворено атмосферу та найважливіші події формування нового громадського руху – руху за рівноправність жінок, і на значному документальному матеріалі показано видавничу співпрацю І. Франка та Н. Кобринської. Автор уперше опублікував численні уривки з листів, забутих статей, які дали змогу відтворити дух тогочасного середовища української інтелігенції, звернув увагу не тільки на першорядні постаті – І. Франка, О. Кониського, Н. Кобринську, Олену Пчілку, М. Павлика, а й на численних менш відомих осіб, особливо на перших учасниць жіночого руху – Е. Нечай, А. Желехівську, С. Бучинську та інших. Глибоку обізнаність з обставинами громадського життя західноукраїнських земель виявив М. Возняк у статті “Кобринська, “вільна любов” і радикали (Участь Франка у спростуванні Павлика)”, яку опубліковано лише 1970 р. Українські жіночі організації на західноукраїнських землях, зокрема “Союз українок” чи елітарне українське “Товариство жінок з вищою освітою” у 20–30-і рр. ХХ ст. не змогли реалізувати складне завдання – здійснити багатоаспектне історичне дослідження ролі української жінки в історії. Частково проблему, а саме історію емансипаційних змагань українських жінок, історію їхньої участі у громадському житті України науково розв’язано у післявоєнний час силами дослідників з української діаспори [18–20].

З нагоди 70-річчя українського жіночого руху І. Павликовська 1956 р. опублікувала роботу “На громадський шлях”, яка мала не так науково-дослідницький, як радше публіцистично-популяризаторський характер. Водночас ця розвідка важлива для вироблення концептуально-структурної моделі дослідження історії українського жіночого руху. Автор розглядає емансипаційні змагання як форму участі жінок у загальнонаціональному громадському русі, підкреслює зв’язок жіночого і національно-визвольного рухів. У громадсько-політичній активності жінок ліберально-феміністичні завдання були підпорядковані завданням національно-політичної та культурної розбудови українського суспільства, а це своєю чергою визначило характер ідейно-теоретичних засад і спрямованість практичної діяльності жіночого руху [20].

Історію українського жіночого руху І. Павликовська трактує як взаємопов’язані етапи розвитку. Перший (останні десятиліття ХІХ – перше десятиліття ХХ ст.) – це участь жінок Наддніпрянщини та західноукраїнських земель у громадсько-культурних, політичних

організаціях і рухах, діяльність перших жіночих організацій. Дослідниця також звернула увагу на громадську працю жінок у короткий період Української державності. На другому етапі історії українського жіночого руху вона виділяє визначальні форми суспільно-громадської діяльності жінок у міжвоєнний час у радянській Україні та на західноукраїнських землях, що перебували у складі Польщі, а також аналізує український жіночий рух на еміграції [7–8]. Третій, післявоєнний, на думку І. Павликовської, характерний тим, що розвиток українського жіночого руху (власне у його класичній національно-ліберально-феміністичній формі) проходив в емігрантському середовищі. Авторка підкреслювала причинно-наслідковий зв'язок між державно-політичним розвитком українських земель і характером жіночого руху, прагнула наповнити історію українського жіночого руху конкретними фактами-подіями, що ілюстрували насамперед національно-патріотичну діяльність жінок [3–4].

Інтелектуальна еліта українського жіночого руху на еміграції крок за кроком підходила до реалізації давнього задуму – науково дослідити історичний шлях розвитку емансипаційних устремлінь жінок в Україні у XIX–XX ст. У 60-і рр. в Канаді та Англії з'явилися невеликі брошури З. Мосійчука, Л. Поворозник, присвячені оглядові найважливіших подій українського жіночого руху, характеристиці його відомих репрезентативних постатей. До 100-річчя українського жіночого руху 1984 р. у Мюнхені побачив світ збірник “Віднова”, до якого ввійшли наукові та науково-публіцистичні статті М. Богачевської, А. Горохович, Р. Мороз, Я. Тудорковецької, спогади Л. Бурачинської, передруки статей Н. Кобринської, життєпис М. Рудницької, інформація про відзначення сторіччя українського жіночого руху в діаспорі та інші матеріали. Збірник заманіфестував зростий рівень аналітичного підходу до розуміння суспільних проблем українських жінок [6].

Вагомим досягненням у вивченні історії українського жіночого руху став науковий доробок дослідниці зі США М. Богачевської-Хом'як. Якісно новий вимір наукової компетентності та аналітичності має її монографія. В Україні короткий виклад цієї праці опубліковано під назвою “Дума України – жіночого роду” (Київ, 1993), а повний переклад вийшов у світ під заголовком “Білим по білому” (Київ, 1995). Останнє видання має підзаголовок “Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939” [2].

Авторка чітко визначила основні історіософські засади свого дослідження. Це, насамперед, відхід від усталеного трактування історії України як суспільно-державної та зосередження уваги на дослідженні тих сфер і виявів громадсько-суспільного життя, які традиційно вважалися маргінальними, зокрема на вивченні суспільної діяльності жінок. М. Богачевська-Хом'як вважає, що для висвітлення історії українського руху недостатньо подати тільки історію жіночих організацій та проаналізувати діяльність заангажованих у них жінок; для повнішого з'ясування проблеми потрібне конкретне історичне тло. А це одне з найскладніших завдань, що його поставила перед собою дослідниця. Показати історичне тло – означає визначити передовсім взаємозалежність і зв'язок між суспільно-державною детермінованістю становища жінок та їхніми емансипаційними прагненнями, потенціалом жіночої самоемансипації. Історичне тло визначають державно-правова система та національна ментальність, суспільне становище жінок, перебіг найважливіших громадсько-політичних та культурних подій, а також відповідна психологічна характеристика основних соціальних верств суспільства [11–13].

Вагоме місце у громадському русі Східної Галичини займав студентський рух. У 20–30-х рр. XX ст. студенти створили підпільний Український університет у Львові, вели активну боротьбу проти польської окупаційної влади за самостійну українську державу. Під час Другої світової війни та у післявоєнні роки українська національно-патріотична студентська молодь жорстоко переслідувалася тоталітарними режимами. Активні вияви національного руху студентства спостерігаються у другій половині XX століття [9].

Українські студенти усвідомлювали місце, яке вони займають в національно-визвольному русі українського народу. Про це писав О. Логуш у липні 1938 р. “В процесі

нашого поступу і росту особливо помітною являється роль українського студентства. Студентське середовище було все активним чинником нашого національного життя, що скоро і живо реагувало на всі актуальні проблеми і пекучі потреби національної збірноти. Багато наших чільних діячів і провідників поодиноких ділянок національного життя вступило на шлях суспільної праці в часі студій. Багато осіб і фактів можна було б навести, коли б переглядати хронологічно процес нашого росту, від хвилі національного пробудження, аж до сьогоденного моменту” [10].

У рамках дослідження студентського руху історики розглянули низку питань українського руху, особливо в дев'ятому томі серії книг з історії України “Україна крізь віки” – В. Сарбей, у десятому томі – О. Рубльов, О. Реєнт, одинадцятому – С. Кульчицький. До цієї групи праць належить навчальний посібник “Історія суспільних рухів і політичних партій України (XIX–XX ст.)”, підготовлений науковцями Львівського національного університету ім. І. Франка та Львівської філії Української Академії державного управління при Президенті України, за редакцією доктора історичних наук Я. Малика. На жаль, історія національного студентського руху в них не висвітлена [9].

Олександр Добржанський ґрунтовно аналізує формування та діяльність ідейних течій та політичних партій, громадських об'єднань, товариств, зокрема студентських, головні етапи розвитку, проаналізовано найважливіші здобутки в національному русі зазначеного періоду [13].

У 20–30-і роки ХХ ст. опубліковано ряд праць, присвячених національно-патріотичному руху студентів на західноукраїнських землях. На початку слід відзначити вихід праці В. Мудрого “Боротьба за огнище української культури в західних землях України”, що здійснена накладом Української крайової студентської ради у Львові. Автор, використовуючи великий документальний матеріал, показав історію змагань за український університет і організацію цього підпільного навчального закладу у Львові наперекір усім заборонам польської окупаційної влади. “Таке велике діло, – пише В. Мудрий, – яке вони (студенти) підняли, яке зробила їх молода, повна життєвої енергії сила духа, хіба говорить найкраще за них” [22].

Після Другої світової війни в Україні активізувалося дослідження історії молодіжного руху. Зверталася увага на опрацювання архівних матеріалів, введення в науковий обіг нових джерел. Головними темами, які досліджувалися в 50–80-і роки ХХ ст. стали участь молоді у революційному русі і класовій боротьбі, діяльність комуністичних організацій. Офіційна ідеологія трактувала український національний рух, в тому числі й студентський, не інакше, як “буржуазно-націоналістичний”. У такому ключі написані роботи І. Компанійця, В. Маланчука та інших. Водночас, у 70-х – 80-х рр. з'явилися роботи, які вирізнялись з-поміж маси радянських видань важливістю піднятих історичних проблем.

Сучасні дослідники, зокрема Б. Савчук [19], В. Окаринський [16], Б. Трофим'як [22], Р. Ковалюк [9], зазначають, що ґрунтовне і неупереджене вивчення архівних матеріалів дозволить висвітлити головні аспекти організаційного будівництва і правового становища молодіжних товариств.

Виходячи з актуальності проблеми і недостатнього її вивчення, існує нагальна необхідність цілісного дослідження історіографії громадського руху у Східній Галичині міжвоєнного періоду (20–30-і рр. ХХ ст.), як важливої складової частини загальноукраїнського національного руху.

Список використаних джерел

1. *Андрухів І.* Західноукраїнські молодіжні організації “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг” / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ: Накладом Івано-Франківського міського товариства “Союзу українок”, 1992. – 80 с. 2. *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939 / Марта Богачевська-Хом'як. – К.: Либідь, 1995. – 424 с. 3. *Дутчак П. В.* Українські жіночі організації в Східній Галичині (20–30-ті роки ХХ століття). Науково-історичне дослідження / П. В. Дутчак. – Івано-Франківськ, 1997. – 856 с. 4. *Дутчак П. В.* Культурно-просвітницька діяльність українських жіночих організацій у Західній Україні у 20–30-х роках ХХ ст.: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1997. – 16 с. 5. *Животко А.* Історія української преси / Аркадій Животко. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1989 – 1990. – 334 с. 6. *Жіночий рух на західноукраїнських землях (кінець ХІХ – 30-і роки ХХ ст.)* // Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні / За ред. Л. Смоляр. – Одеса: Астропринт,

1999. – С. 110–128. 7. *З історії* жіночого громадського руху // Український історик. – № 4 (147). – Т. XXXVII. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Торонто–Париж. – 2000. – С. 122–137. 8. *Кобринська Н.* Руське жіноцтво в Галичині в наших часах / Н. Кобринська // Перший вінок. – С. 68–109. 9. *Ковалюк Р.* Український студентський рух на західних землях XIX – XX ст. / Роман Ковалюк. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с. 10. *Леник В.* Українська організована молодь / Володимир Леник // Визвольний шлях. – 1983. – С. 1173 – 1180. 11. *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: Монографія / Оксана Маланчук-Рибак. – Чернівці: Книги-XXI, 2006. – 500 с. 12. *Маланчук-Рибак О.* Соціально-християнський фемінізм: галицька ідеологічно-організаційна модель / Оксана Маланчук-Рибак // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 229–245. 13. *Маланчук-Рибак О.* Український жіночий рух у Львові (кінець XIX – перша третина XX ст.) / Оксана Маланчук-Рибак // Український історик. – Нью-Йорк–Київ–Торонто–Париж, 2000. – № 5 (148). – С. 145–167. 14. *Матюшко Л.* Діяльність москвофільського студентського товариства Друг у міжвоєнний період / Людмила Матюшко // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондрагюка / [Упорядник О. Сухий]. – Львів, 2004. – С. 310–322. 15. *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920–1939 / За ред. Степана Ленкавського / Петро Мірчук. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – 639 с. 16. *Окаринський В. М.* Український скаутський рух (1911–1944 рр.): Монографія / Володимир Михайлович Окаринський. – Тернопіль: Вид-во “Рада”, 2006. – 264 с. 17. *Проблеми історії жіночого руху в творчій спадщині академіка М. Возняка* // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Тези наукових читань. – Львів, 1990. – С. 64–66. 18. *Савчук Б.* Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 280 с. 19. *Савчук Б.* Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX – кінець 30-х років XX ст.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 137 с. 20. *Савчук Б. П.* Українські громадські організації в Галичині у другій половині XIX – 30-х роках XX ст.: здобутки і перспективи історіографічного дослідження / Б. П. Савчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнар. наук. конф., 25–26 жовтня 2001 р. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т. 7 (9). – С. 356–364. 21. *Старосольський Ю.* Велика гра / Юрій Старосольський. – Нью-Йорк: Пласт, 2004. – 42 с. 22. *Трофим'як Б.* Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.) / Богдан Трофим'як. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 693 с. 23. *Український емансипаційний рух жінок: європейський контекст і типологічна ідентифікація* // Вісник Львівської академії мистецтв. – Вип. 8. – Львів, 1997. – С. 20–26. 24. *Шумський І. І.* Молодіжний рух у Західній Україні (1920–1939) / І. І. Шумський. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – 183 с.

Анатолій Марценюк

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ДВИЖЕНИЯ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД (20–30-Е ГГ. XX В.)

В статтє анализируется состояние и перспективы отечественной историографии украинского общественного движения Галиции в межвоенные годы XX в. и роль общественных организаций в общественно-политической жизни, предлагаются подходы определения национальной идеи, используется ценный фактологический материал.

Ключевые слова: общественное движение, Галиция, отечественная историография, диаспорная историография, современная национальная историография, молодежное движение, женское движение, студенческое движение.

Anatolyi Martsenyuk

NATIONAL UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF SOCIAL MOVEMENT IN EASTERN GALICIA IN THE INTERWAR PERIOD (20–30S OF THE 20TH C.)

The article examines the status and prospects of the national historiography of the Ukrainian social movement in Galicia in the interwar years of the 20th century and the social organisations' role in social-and-political movement, presents the different approaches to the definition of the national idea, using valuable factual material.

Key words: social movement, Galicia, national historiography, Diaspora historiography, modern national historiography, Soviet researchers, youth movement, women's movement, student movement, the cooperative movement.